

Гене́за поняття «транскордонне співробітництво» в європейському праві

Цукан О.М.

Стаття присвячена дослідженню трансформації поняття «транскордонне співробітництво» в міжнародних нормативно-правових актах Європейського Союзу та Ради Європи хронологічним методом.

Обґрунтовано та досліджено поняття «транскордонне співробітництво» за допомогою порівняльного методу з термінами «прикордонне співробітництво», «міжрегіональне співробітництво», «транснаціональне співробітництво». Концепція територіального співробітництва ЄС передає ідею, що співпраця між територіальними одиницями, що належать до різних держав, є внутрішньою формою співпраці на території ЄС. «Транскордонне співробітництво» має більш нейтральний сенс і підтримує ідею співпраці, що має екстериторіальний характер.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, прикордонне співробітництво міжрегіональне, транснаціональне співробітництво, територіальне співробітництво.

Статья посвящена исследованию трансформации понятия «трансграничное сотрудничество» в международных нормативно-правовых актах Европейского Союза и Совета Европы хронологическим методом.

Обосновано и исследовано понятие «трансграничное сотрудничество» с помощью сравнительного метода с терминами «приграничное сотрудничество», «межрегиональное сотрудничество», «транснациональное сотрудничество». Концепция территориального сотрудничества ЕС передает идею, что сотрудничество между территориальными единицами, принадлежащих к разным государствам, является внутренней формой

сотрудничества на территории ЕС. «Трансграничное сотрудничество» имеет более нейтральный смысл и поддерживает идею сотрудничества, которое имеет экстерриториальный характер.

Ключевые слова: трансграничное сотрудничество, приграничное сотрудничество, межрегиональное, транснациональное сотрудничество, территориальное сотрудничество.

The article explores genesis and transformation of notion "transborder cooperation" in the international legal acts of the Council of Europe and the European Union by chronological method.

Author applied an in-depth research of the concept "transborder cooperation" in comparison with the "interterritorial cooperation", "cross-border cooperation", "interregional cooperation", "transnational cooperation". The territorial cooperation of the EU specifically means an interaction between subnational units belonging to different countries. Cross-border cooperation has a more neutral sense and reflects the idea of extraterritorial cooperation.

After the World War II, the international community has sought to keep peace based on justice and international cooperation to protect human rights and civil society. Given the large number of countries in the region, international legal acts on cross-border transactions and exchanges have been adopted in Europe. The concept of "cross-border cooperation" became relevant during the signing of the Treaty of Rome (1957) which introduced a norm of the free movement of people, goods, services and capital as a corner stone of the EU law. The concept of "transborder cooperation" is defined in the European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities.

Cross-border cooperation can be compared with the concept of "territorial cooperation" which is often applied in the legal system of the EU. However, the concept of territorial cooperation is rather interpreted as an internal form of

cooperation within the EU. Consequently, it seems that this concept is deeply rooted in the EU's legal order. Cross-border cooperation is more impartial and underpins exterritorial cooperation.

Key words: cross-border cooperation, interregional cooperation, transnational cooperation, interterritorial cooperation.

Постановка проблеми та її актуальність. Враховуючи велику кількість країн, що розташовані в регіоні, в Європі прийнято міжнародно-правові акти, які регулюють транскордонні операції та обміни. Поняття «транскордонного співробітництва» стало актуальним під час підписання Римського договору (1957р.), коли вперше передбачалося вільне пересування людей, товарів, послуг і капіталу. У 1960-х і 1970-х роках створено багато двосторонніх та багатосторонніх урядових комісії для вирішення розв'язання таких питань, як місцеве транскордонне територіальне планування та транспортна політика. У 1971 році для спільного вирішення таких питань була заснована 10 прикордонними регіонами Асоціація європейських прикордонних регіонів. З ініціативи Ради Європи 20 європейських країн уклали Мадридську конвенцію (1980 р.), Рамкову конвенцію, яка визначила транскордонне співробітництво як «форму взаємодії між місцевими органами влади» сусідніх країн. Базуючись на Єдиному європейському акті 1986 року, прогресивному застосуванні Шенгенської угоди 1985 року та Шенгенської конвенції 1990 року, створено єдиний ринок в 1993 році, який сприяв економічній інтеграції прикордонних регіонів. Відсутність єдиного розуміння транскордонного поняття з сусідніми країнами може вплинути на його імплементацію в законодавстві України.

Стан дослідження. Транскордонне співробітництво періоду становлення Ради Європи та Європейського союзу тою чи іншою мірою було предметом дослідження в роботах різних вчених, серед значної кількості дослідників, необхідно відзначити найбільш відомих: Бабець І.Г., Балян А. В., Белєвцева В.В., Ю. Битяк, Кушніренко О.М., Маркус Перкманн, Терещенко Т.В. тощо.

Водночас трансформація поняття «транскордонного співробітництва» не була досліджена за допомогою хронологічного методу. Використання такого методу надасть можливість з'ясувати точне значення дефініції.

Внаслідок чого, **метою** даної статі є дослідження трансформації поняття «транскордонне співробітництво» в міжнародних нормативно-правових актах Європи.

Виклад основного матеріалу. Після Другої світової війни світова спільнота прагнула зміцнення миру на засадах справедливості та міжнародного співробітництва для збереження людського суспільства та цивілізації. Ідея співробітництва заради більшого єднання між членами Європи для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу біла відображена в ст.1 Статуту Ради Європи. Органи Ради Європи досягають цього шляхом обговорення питань, що становлять спільний інтерес, укладання угод та здійснення спільних заходів в економічній, соціальній, культурній, науковій, правовій та адміністративній галузях, а також у галузі захисту та збереження і подальшого здійснення прав людини та основних свобод. [1] Але, ще Римським договором в 1957, наголошувалось на необхідності досягнення збалансованого розвитку шляхом зменшення розриву в розвитку між різними регіонами і надання допомоги найбільш відсталим.

Вперше поняття «транскордонне співробітництво» визначено у Європейській рамковій конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями [2]. В преамбулі вказано, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами, розвиток співробітництва між ними шляхом укладання угод, а також підкреслено важливість співробітництва між прикордонними територіальними громадами або властями в таких галузях, як регіональний, міський та сільський розвиток, охорона довкілля, поліпшення діяльності підприємств

громадського користування і комунального обслуговування, а також взаємна допомога у надзвичайних ситуаціях. Держави-члени Ради Європи прагнули розвивати транскордонне співробітництво і сприяти економічному та соціальному прогресу прикордонних регіонів. Кожна зі сторін цієї конвенції зобов'язується заохочувати співробітництво між територіальними общинами й владою, а також сприяти вирішенню юридичних, адміністративних і технічних проблем, які можуть ускладнити прикордонне співробітництво у сфері розвитку регіонів, захисту навколишнього середовища, удосконалювання суспільної інфраструктури й послуг, взаємодопомоги в надзвичайних ситуаціях. [3] Спираючись на досвід, який засвідчив, що співробітництво між місцевими та регіональними властями в Європі дозволяє ефективно виконувати свої завдання, країни-члени визначили дефініцію «транскордонне співробітництво» у ст. 2 Європейській рамковій конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями. У Конвенції "транскордонне співробітництво" означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох держав, та на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод [2]. Транскордонне співробітництво здійснюється в межах компетенції територіальних общин або властей, визначеної внутрішнім законодавством. Межі та характер такої компетенції цією Конвенцією не змінюються. Вислів "територіальні общини або власті" означає общини, власті або органи, які здійснюють місцеві або регіональні функції та визнаються як такі внутрішнім законодавством кожної держави. Крім іншого, контекст, форми та межі, в яких можуть здійснювати свою діяльність територіальні общини та власті, зацікавлені у транскордонному співробітництві описуються в міжнародних угодах. Пункт 3 ст. 3 згаданої Конвенції підкреслює важливий факт відсутності автоматичного анулювання вже існуючих угод про співробітництво та використання за спільною згодою інших форм транскордонного співробітництва. [2]

Від підписання до набуття чинності Рамкової конвенції знадобилося понад 13 років, на протязі яких стала очевидною необхідність подальшого визначення транскордонного співробітництва та приведення нормативних актів у відповідність до існуючої в Європі ситуації. Тому, у 1995 році був підписаний додатковий протокол до Рамкової конвенції, який підтвердив важливість транскордонного співробітництва між територіальними общинами або властями у прикордонних районах та закликав продовжувати вживати заходів для поступового усунення будь-яких перешкод - адміністративних, правових, політичних або психологічних, - що стримують розвиток транскордонних проектів. [4]

Згідно ст. 1 Додаткового протоколу до Рамкової конвенції «кожна Договірна Сторона визнає і поважає право територіальних общин або властей, укладати угоди про транскордонне співробітництво з територіальними общинами або властями інших держав у рівноцінних сферах компетенції відповідно до процедур, передбачених в їхніх статутах, із дотриманням національного законодавства і якщо такі угоди не суперечать міжнародним зобов'язанням Сторони. Угода про транскордонне співробітництво спричиняє обов'язки тільки для територіальних общин або властей, які її уклали». [4] Стаття друга більш детально пояснює права територіальних общин: «Рішення, спільно ухвалені в рамках угоди про транскордонне співробітництво, виконуються територіальними общинами або властями в межах їхньої національної правової системи із дотриманням їхнього національного законодавства. Виконані таким чином рішення розглядаються як такі, що мають таку саму юридичну силу і такі самі правові наслідки, що і заходи, здійснені цими общинами або властями за їхньою національною правовою системою». [4] Однією з новацій цього протоколу була ст. 3, в якій зазначено про можливість створення органу транскордонного співробітництва, який може мати правосуб'єктність або не мати її. «З урахуванням завдань, покладених на такий орган, та положень національного законодавства в угоді зазначається, суб'єктом якого права,

державного чи приватного, він є в національних правових системах, до яких належать територіальні общини або власті, що укладають угоду». [4] Це стало міжнародним юридичним підґрунтям для діяльності Єврорегіонів.

Для набрання законної сили Додатковому протоколу знадобилося близько 10 років, але одночасно з підписання цього протоколу 05.05.1998 року було прийнято Протокол № 2 до Рамкової конвенції, в якому поняття «транскордонного співробітництва» набуло подальшого розвитку.

Протокол №2 враховував, що для ефективного виконання своїх завдань територіальні общини або власті поглиблюють співробітництво не тільки із сусідніми властями інших держав (транскордонне співробітництво), але й з іноземними властями, які не є безпосередніми географічними сусідами, але з якими існують спільні інтереси (міжтериторіальне співробітництво). Останнє є ключовим у розвитку досліджуваного поняття, а не лише його аналіз в рамках транскордонного співробітництва між органами та асоціаціями територіальних общин або властей сусідніх держав. [5] Відповідно до ст. 1 Протоколу № 2 «транскордонне співробітництво» відокремлене від поняття "міжтериторіальне співробітництво". Останнє означає будь-яку спільну діяльність, спрямовану на започаткування відносин між територіальними общинами або властями двох або більше Договірних Сторін, крім відносин транскордонного співробітництва між сусідніми властями, включаючи укладання угод про співробітництво з територіальними общинами або властями інших держав. Таким чином, транскордонне співробітництво – це виключна справа держав, що мають спільний кордон.

Бажаючи запобігти труднощам, які могли б виникнути через розбіжності в національному законодавстві в галузі транскордонного та міжтериторіального співробітництва та для гармонізації національного законодавства держав-членів було прийнято Протокол № 3 до Рамкової конвенції. Для подальшого сприяння співробітництву між територіальними общинами або властями, які належать до різних держав, була визначена

можливість утворення органу транскордонного співробітництва у формі "об'єднання єврорегіонального співробітництва" (ОЄС) в державах - членах Ради Європи, відповідно до умов, передбачених цим Протоколом. Метою ОЄС є заохочення, підтримка та розвиток транскордонного та міжтериторіального співробітництва між його членами у сферах спільної компетенції та відповідно до повноважень, установлених згідно з національним законодавством відповідних держав [6]. У Протоколі №3 встановлено, що єврорегіональне співробітництво регулюється національним законодавством країни, де розташована штаб - квартира органу транскордонного співробітництва, як допоміжного джерела у випадку відсутності міжнародних норм. Протокол № 3 надає державам широкі повноваження у вирішенні питання про створення органу транскордонного співробітництва, посилаючись на такі поняття, як національні, суспільні інтереси або державна політика.

На третьому саміті голів держав і урядів членів Ради Європи, 16 - 17 травня 2005, було засвідчено про безпрецедентний рівень загальноєвропейського єдності. Учасники визначили необхідним продовжувати будівництво Європи без кордонів, заснованої на спільних цінностях, втілених у Статуті Ради Європи: демократії, права людини і верховенство закону. Також схвалено План дій для реалізації цієї мети, одним із пунктів якого наголошував на зміцненні демократії, ефективного правління і верховенства закону в державах-членах – шляхом подальшого розвитку транскордонного співробітництва. [7]

п. б) ст. 14 Європейської хартії регіональних мов і меншин Ради Європи вказує на важливість транскордонного співробітництва в реалізації європейських цінностей: в інтересах регіональних мов або мов меншин сприяти транскордонному співробітництву, зокрема між органами регіонального або місцевого самоврядування, на території яких аналогічна

мова використовується у такій самій або схожій формі, та/або розвивати таке співробітництво. [8]

Актуальність та види транскордонної співпраці визначені в Декларації Асамблеї європейських регіонів щодо регіоналізму в Європі (Базель, 4 грудня 1996 р). В акті наголошується, що європейські регіони і їх населення мають необмежені можливості та великий потенціал для виконання та подальшого розвитку взаємовигідної політичної, економічної та культурної кооперації між ними. Також підкреслено важливість такої співпраці на національному, транскордонному та міжнародному рівнях для розвитку об'єднаної і згуртованої Європи (ст. 10, 11) [9].

Нарешті, у проекті Європейської Хартії про регіональне самоврядування, розглянутій 5 червня 1997 р. Конгресом місцевих та регіональних влад Європи Ради Європи (Ст. 8) зазначено, що «підняття регіонів на новий рівень сприяють і чисельні приклади із міжрегіональної та транскордонної співпраці» [10]. Таким чином, в правових актах Ради Європи поняття «транскордонне співробітництво» еволюціонувало відповідно до економічних та соціальних потреб практичного розвитку країн-членів, набуваючи нового змісту. Характеристики цього терміну розширювалися від обґрунтування при- та транскордонного співробітництва сусідніх держав до міжтериторіальної співпраці на підставі спільних інтересів без прив'язки до конкретних спільних кордонів.

Політикою територіальної співпраці ЄС, відома як Interreg A, підтримує співпрацю між регіонами NUTS III принаймні з двох різних держав-членів, що мають спільний кордон. Вона спрямована на розв'язання спільних проблем, визначених в прикордонних регіонах, та використання наявного потенціалу зростання в прикордонних районах, одночасно посилюючи процес співпраці з метою загального гармонійного розвитку Союзу [11].

Також, *acquis communautaire* Європейського Союзу [12] визначає право осіб, що мешкають в прикордонних територіях при перетинанні кордону, та

можливість вимагати від прикордонних працівників застосування законів своєї країни працевлаштування. Це дає їм такий самий доступ до робочих місць, умов праці та певних соціальних пільг, як і громадяни своєї країни працевлаштування.

Транснаціональне співробітництво, як визначено в Політиці європейської територіальної співпраці визначено відоме як Interreg V, включає регіони з декількох країн ЄС, які формують великі території. Воно спрямоване на сприяння кращому співробітництву та регіональному розвитку в рамках Союзу шляхом спільного підходу до вирішення спільних питань. Interreg V підтримує широкий спектр інвестиційних проектів, пов'язаних з інноваціями, екологією, доступністю, телекомунікаціями, розвитком міст та ін. узгодженої стратегічної відповіді [11].

Цією політикою надано визначення «Міжрегіонального співробітництва», відоме як Interreg C, працює на загальноєвропейському рівні, охоплюючи всі країни-члени ЄС та багато іншого. Воно розбудовує мережі для застосування найкращих практик та сприяє обміну та передачі досвіду успішними регіонами. Воно демонструє, які регіони працюють добре, на користь тих, хто все ще інвестує [11].

У рамках програми ЄС INTERREG транскордонні та міжтериторіальні типи співпраці були визначені відповідно транскордонним та міжрегіональним співробітництвом та визначено, що в межах ЄС існує ще «транснаціональне співробітництво», що стосується співпраці між національними, регіональними та місцевими осередками принаймні двох держав-членів. Починаючи з 2007-2013 рр. Програмування структурних фондів ЄС всі попередні визначення міжнародного співробітництва на місцевому рівні, в рамках INTERREG були перейменовані в «територіальне співробітництво».

Маркус Перкманн у статті «Транскордонні регіони в Європі - значення та драйвери регіонального транскордонного співробітництва», розкрив поняття

транскордонного співробітництва як "інституціоналізованого співробітництва між суміжними субнаціональними органами влади через національні кордони" [13].

Конституційний суд Італії своїм рішенням встановив, що ключовим чинником для пояснення правової природи транскордонного співробітництва є саме взаємодія між наднаціональним правовим порядком та національним законодавством, що ускладнює вирішення спорів у суді. Це рішення щодо не правомірності вимагання від субнаціональних підрозділів попередньої угоди з урядом до укладення угоди про транскордонне співробітництво [14].

Регіональна політика Європейського Союзу минулого століття перейшла до нової парадигми – від застосування механізмів ліквідації диспропорцій регіонального розвитку шляхом міжрегіонального перерозподілу ресурсів до використання потенціалу територій і застосування принципу субсидіарності [15].

У XXI столітті, характерною рисою Європи є швидкий розвиток транскордонного співробітництва регіонів – однієї з найефективніших рушійних сил європейської інтеграції та об'єднання людей [16]. Транскордонне співробітництво є одним із пріоритетних напрямів розвитку європейської економічної інтеграції, оскільки сприяє розвитку периферійних регіонів, збільшенню експортно-імпортних операцій та прискоренню міждержавної економічної інтеграції [17].

Ґрунтуючись на даних Таблиці 1, дефініція «транскордонне співробітництво» означає будь-які узгоджені дії, що проводяться, головним чином, субнаціональними органами влади (а іноді й національними державами з іншими територіальними одиницями), що належать до різних країн, з метою сприяння їх співпраці.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика визначень територіальної співпраці

Найменування	Тип співпраці в ЄС	Особливості
Прикордонне співробітництво Interterritorial	співпраця між територіями сусідніх держав на спільному	- вирішення спільних соціальних потреб населення, що мають спільний кордон; - в конкретно визначених сферах;

cooperation	кордоні	- горизонтальне і вертикальне партнерство;
Транскордонне співробітництво Cross-border cooperation	безпосередня співпраця учасників у всіх сферах життя між регіональними та місцевими органами влади уздовж спільного кордону	- розраховані на тривалий час; - робота з довгостроковими стратегіями / концепціями; - включає всі сфери життя, сектори та суб'єкти; - періодично переглядаються; - горизонтальне і вертикальне партнерство;
Міжрегіональне співробітництво Interregional cooperation	співпраця (між регіональними та місцевими органами влади) переважно в окремих секторах (не у всіх сферах життя)	- інформація повинна поширюватися, оскільки вона є відносно новою; - короткострокова співпраця; - проекти без стратегії (як з INTERREG); - часто обмежується одним сектором; - на практиці обмежена в часі; - партнерство регіонів;
Транснаціональне співробітництво Transnational cooperation	співпраця між країнами (іноді дозволяючи регіонам брати участь) з урахуванням спеціального предмета (наприклад, регіонального розвитку), пов'язаного з великою територією	- середньострокове фінансування часто є неясним (оскільки вони не базуються на інтегрованих програмах, які тривають кілька років); - зосереджується, на реалізації співпраці щодо концепції та планування; - здебільшого обмежується спеціальним предметом (регіональний розвиток, захист від паводків, навколишнє середовище); - середньо- та довгострокове планування, що починається на впровадження великих проектів / програм, що працюють протягом декількох років; - горизонтальне та вертикальне партнерство між країнами та, іноді, регіонами

[Джерело: Складено автором на основі The EU Initiative INTERREG and the future developments, Gronau, December 1997, p. 3, 4] [18].

Висновок. З детального аналізу поняття «транскордонне співробітництво» у нормативно-правових актах Ради Європи та Європейського Союзу витікає, що зазначений термін є тотожним з поняттям «територіальне співробітництво», яке часто застосовується в рамках права ЄС. Концепція територіального співробітництва ЄС, уникаючи будь-яких посилань на екстериторіальний ефект (як і всі попередні терміни, за допомогою префіксів, таких як транс-, між-, крос-) передає ідею, що співпраця між територіальними одиницями, що належать до різних держав Європи, є майже внутрішньою формою співпраці на території. Саме тому, це поняття глибоко вкорінене в концептуальні рамки ЄС. Дефініція «транскордонне

співробітництво» є більш нейтральною і відображає ідею співпраці, що має екстериторіальний характер та відповідає меті Ради Європи - досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів.

Література:

1. Статут Ради Європи [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001/conv
2. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106/conv
3. Прикордонне співробітництво регіонів: сучасні тенденції розвитку / О.О. Чуприна // Вісник економічної науки України. — 2011. — № 1 (19). — С. 175-178.— Бібліогр.: 11 назв. — укр
4. Додатковий протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_099/conv
5. Протокол N 2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, який стосується міжтериторіального співробітництва [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_520/conv
6. Протокол N 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань єврорегіонального співробітництва (ОЄС) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_947/conv

7. Варшавська декларація (Підсумкова декларація саміта) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_716
8. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014
9. Асамблея Європейських Регіонів. Декларація щодо регіоналізму в Європі [Електронний ресурс] // URL: <https://aer.eu/aer-declaration-regionalism/>.
10. Проекті Європейської Хартії про регіональне самоврядування, розглянутій 5 червня 1997 [Електронний ресурс] // URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2003/10/21/78ae4dcf-6346-4aa8-8474-7535e4091bf7/publishable_en.pdf
11. Політика європейської територіальної співпраці [Електронний ресурс] // URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/european-territorial
12. Acquis communautaire Європейського Союзу [Електронний ресурс] // URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A133205>
13. Маркус Перкманн (2003) European Urban and Regional studies, 10(2), 153-171, 156)
14. The Italian Yearbook of International Law, Volume 14 (2004) [Електронний ресурс] // URL: <https://books.google.com.ua/books?isbn=9004150277>
15. Мельник Л.А. Європейський досвід управління розвитком транскордонного співробітництва [Електронний ресурс] / Л. А. Мельник Ільченко/ Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2018. - №2 - Режим доступу : http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/2_2018/30.pdf
16. Ільченко Н. М. Транскордонне співробітництво в Україні: перспективи розвитку євро регіонів [Електронний ресурс] / Н. М. Ільченко/ Державне

будівництво. – 2012. – № 2 – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/2/21.pdf>.

17. Урбан О.А. Транскордонне співробітництво як чинник прискорення європейської інтеграції [Електронний ресурс] / О.А. Урбан/ Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2006. – № 25 – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znpgvzdia_2006_25_8.pdf

18. Association of European Border Regions (AEBR), The EU Initiative INTERREG and the future developments, Gronau, December 1997, p. 3, 4 [Електронний ресурс] // URL: https://www.aebr.eu/files/publications/interreg_97.en.pdf,

О.М. Цукан